הרב עזריה אריאל

הבא ראשו ורובו במים שאובין

פתיחה

א. מחלוקת הראשונים ויסודותיה

ב. ביאור המשנה בזבים

ג. המשמעות המעשית של הגזרה

ד. ראיות לשיטת הרמב"ם

ה. שיטות הראשונים

סיכום ומסקנות

נספח: כיצד ניתן להתקלח בלי להיטמא?

פתיחה

שנינו בזבים פ"ה מי"ב: "אלו פוסלין את התרומה: האוכל אוכל ראשון, והאוכל אוכל שני, והשותה משקין טמאין, **והבא ראשו ורובו במים שאובין,** וטהור שנפלו על ראשו ועל רובו שלשה לוגים מים שאובין". המשנה מונה אישים שדינם כשני לטומאה, ופוסלים את התרומה במגעם, וביניהם מי שנכנס במים שאובים, או שנפלו עליו מים שאובים. בגמרא בשבת יג ע"ב מבואר שמשנה זו מונה גזירות מדרבנן (ומדאורייתא אין אדם שדינו כשני לטומאה, הפוסל את התרומה במגעו ואינו מטמאנה לטמא אוכל אחר, פרט לטבול יום. רמב"ם הל' שאר אבות הטומאות פ"י הל' ב, ז). גזירות אלו כלולות ב"י"ח דבר" שנגזרו במעמד בית שמאי ובית הלל.

מאמר זה עוסק בגזירה על הבא במים שאובין: האם נאמרה על כל אדם הנכנס למים שאובין, בין אם טבל בו ביום ובין אם הוא טהור גמור, או שמא גזירה זו נגזרה רק על טבול יום העושה כן? היסוד לצמצום היקף הגזירה הוא ההשוואה ללשון המשנה בהמשך: "**וטהור** שנפלו על ראשו ורובו" וכו', המלמדת לכאורה שהגזירה הקודמת על ביאה נאמרה רק על הטמא בטומאה מסוימת. ומכיוון שבטמא ממש אין טעם בגזירה זו, שהרי הוא טמא ממילא, יש להעמידה בטבול יום. אמנם גם הוא פוסל

את התרומה במגעו, ולכאורה גזירה זו אינה מחדשת בו דבר, אבל טבול יום יטהר לגמרי עם הערב שמש, וכשבא במים שאובים - מתחדשת בו טומאה נוספת, שלא יטהר ממנה אלא אם כן יטבול מחדש. ועוד: טבול יום אינו מטמא משקי חולין במגעו, מה שאין כן מי שנטמא מחמת גזירה זו (פרה פ"ח מ"ז).

א. מחלוקת הראשונים ויסודותיה

התוס' בגיטין (טז ע"א ד"ה הבא) כותבים: "הבא ראשו ורובו במים שאובין, וטהור שנפלו כו'. **הכי גרסינן** בפ"ק דשבת, **דעל טבול יום דוקא גזרו בביאה**, וכל שכן בנפילה, אבל טהור - דוקא בנפילה". תוס' מדייקים כאמור משינוי לשון המשנה, ומסיקים שהגזרה על ביאה נאמרה בטבול יום בלבד. בשיטה זו נוקטים בפשטות גם התוס' בשבת (יג ע"ב ד"ה וטהור), ונזקקו רק לבאר טעמו של דבר: "מאי שנא דבטהור לא גזרו כי אם בנפל, ולא גזרו נמי בביאה כמו בטבול יום?" (לדיון בתירוצם ראה להלן). כפי שיבואר להלן בפרק ה, זו שיטת רוב הראשונים.

לעומתם, הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאות פ"ט ה"א) פוסק שגזירה זו נאמרה גם בטהור גמור:

> הבא ראשו ורובו במים שאובין, או שנפלו על ראשו ועל רובו שלשת לוגין מים שאובין - הרי הוא כשני לטומאה עד שיטבול... לפיכך גזרו **שכל שבא ראשו ורובו במים שאובין** או שנפלו על ראשו ורובו נטמא ונעשה כשני לטומאה. **אפילו טהור שאינו טבול יום** אם נפלו על ראשו ורובו שלשת לוגין מים שאובין או שבא ראשו ורובו במים שאובין הרי זה כשני לטומאה עד שיטבול.

הגמרא בשבת (יד ע"א) מסבירה את טעם הגזירה:

> הבא ראשו ורובו במים שאובין מאי טעמא גזרו ביה רבנן טומאה? אמר רב ביבי אמר רב אסי: שבתחילה היו טובלין במי מערות מכונסין וסרוחין, והיו נותנין עליהן מים שאובין. התחילו ועשאום קבע - גזרו עליהם טומאה. מאי קבע? אמר אביי: שהיו אומרים: לא אלו מטהרין, אלא אלו ואלו מטהרין. אמר ליה רבא: מאי נפקא מינא? הא קא טבלי בהנך! אלא אמר רבא: שהיו אומרים: לא אלו מטהרין, אלא אלו מטהרין. וטהור שנפלו על ראשו ורובו ג' לוגין מים שאובין מאי טעמא גזרו ביה רבנן טומאה? דאי לא הא - לא קיימא הא.

הסברה נותנת שהחשש שיאמרו שרק השאובים מטהרים קיים רק לגבי ביאה במים שאובים, שכן היא דומה לטבילה במקווה, ויש לחוש שיכשירו טבילה זו במקום מקווה, מה שאין כן נפילת מים על ראשו ורובו של אדם, שאינה דומה כלל לטבילה.

לפי זה נראה, **שעיקר הגזרה הוא על ביאה במים שאובים ולא על נפילה**, והנפילה נגזרה רק משום "אי לא הא - לא קיימא הא". ממילא מסתבר שלא יהיה הטפל חמור מן העיקר, ואם מצינו שבנפילה גזרו גם על הטהור - הוא הדין בביאה.

כתפיסה זו נראה מדברי הרמב"ם (הלכות שאר אבות הטומאה פ"י ה"ז), הכותב: "ולעולם לא יהיה האדם שני אלא מדברי סופרים, והוא האוכל אוכלין טמאין או השותה משקין טמאין **או הבא ראשו ורובו במים שאובין**, שכל אלו כשני לטומאה מדבריהם". הרמב"ם אינו מזכיר כאן את מי שנפלו על ראשו ורובו מים שאובין (שהזכירו בפרק ט הל' א והלאה, ושם כתב שאף הוא שני לטומאה), ונראה שכוונתו לכלול אותו כאן ב"הבא ראשו ורובו", מפני שדין הנפילה הוא פרט וסעיף בדין הביאה.

אולם תוס' וסיעתם סוברים **שעיקר הגזרה הוא על נפילה**. טעמו של דבר, שמבחינה מעשית נהגו הטובלים לשפוך עליהם מים בדרך נפילה ולא בדרך ביאה, וכפי שנאמר בגמרא: "והיו **נותנין עליהן** מים שאובין",[1] ואת זה "עשאום קבע". וז"ל הרמב"ן בשבת שם: "דעיקר גזירה בנפילה הוות, שהיו נותנין עליהן ג' לוגין מים שאובין, וכל עיקר **לא גזרו ביאה אלא משום נתינה שהוקבעה להם**". אכן, מסתבר שלא היו רגילים לרחוץ בביאה לבורות מים, כדי שלא ייטנפו המים,[2] וגם מחמת הקושי לחמם מים בכמות מספיקה לרחיצה בביאה. ממילא, היה גדול יותר החשש שיאמרו שהנפילה שאחרי הטבילה היא המטהרת מאשר הביאה, שלא הורגלו בה, ולכן החמירו בגזירת נפילה יותר מאשר בביאה, כלשון תוספות (שבת יג ע"ב ד"ה וטהור): "ונראה לר"י דבטהור לא רצו לגזור יותר אלא דוקא בנפילה, כמו שרגילים להפיל עליהם מים שאובים אחר שטבלו במים סרוחים, כדאמר בסמוך והיו נותנים עליהם ג' לוגים מים שאובים".

---

1 יותר ברור הדבר מגרסת תוספות: "היו נותנין **ג' לוגין** מים שאובין", וכמו שנדפס בצד הגיליון שם, וכן הוא גם בכת"י מינכן, ו**באור זרוע** תשובה תשנו, וכן נראה שגרס הרמב"ן, הכותב: "דעיקר גזירה בנפילה הוה, שהיו נותנין עליהן ג' לוגין מים שאובין". אבל מרש"י נראה שלא גרס כך, שכתב "והיו נותנין עליהן - על גופן מים שאובין", ולא כתב ג' לוגין. ועוד, שנראה ש"על גופן" בא לאפוקי מהבנה שהיו נותנים את השאובין על מי המערה כדי להפיג את סרחונם, ופשיטא שג' לוגין אינם מספיקים להעביר סרחון מי מערה של ארבעים סאה.

2 ראה בתוספתא בבבא מציעא המובאת להלן הערה 9.

ב. ביאור המשנה בזבים

כאמור, מלשון המשנה בזבים, "**והבא** ראשו ורובו במים שאובין **וטהור שנפלו** על ראשו ועל רובו שלשה לוגים מים שאובין", ניתן להבין כשיטת תוס' וסיעתם, שדווקא לגבי נפילת מים שאובים גזרו גם על הטהור, ואילו לגבי ביאה במים שאובים גזרו רק על טבול יום.

לשון זו חוזרת בתוספתא בטהרות פ"ה ה"ה: "וכשם שהאוכל אוכל ראשון, ואוכל שני, והשותה משקין טמאין, והבא ראשו ורובו במים שאובין, **והטהור** שנפלו על ראשו ועל רובו שלשה לוגין מים שאובין, ספקו לטמא אחרים - טהור, כך משקין הנוגעין בו, ספקו לטמא אחרים - טהור". וכן בגיטין טז ע"א: "אמר רבי ירמיה: הרי אמרו: הבא ראשו ורובו במים שאובין **וטהור** שנפלו על ראשו ועל רובו שלשה לוגין מים שאובין טמא".[3]

יש קושי מסוים בדיוקם של תוס': הרי כל הגזירות האמורות במשנה זו נאמרו גם על טהור, פרט לנפילת מים שאובין, שלדעת תוס' יש בה דין יוצא מן הכלל, שנאמרה על טבול יום דווקא. נמצא, שהמשנה לא אמרה את הדין המחודש בביאה אלא רק את הדין הרגיל בנפילה, וכדי שנדייק ממנו שהביאה נאמרה רק בטבול יום, והדבר תמוה. נראה שלדעת תוס' ניסוח המשנה נובע מטעם הגזירה: מכיוון שהחשש הוא מפני טעות בהלכות הטבילה - הרי זה פשוט שראוי לגזור בטבול יום דווקא, ולכן החידוש הוא ב"טהור" שנאמר בנפילה.

מן הגמרא בשבת הנ"ל נראה שדייקה כתוס', ש"טהור" שבסיפא מנוגד לטבול יום ברישא. כך לשון הגמרא:

> והבא ראשו ורובו במים שאובין מאי טעמא גזרו ביה רבנן טומאה?... שבתחילה היו טובלין במי מערות מכונסין וסרוחין, והיו **נותנין עליהן** מים שאובין, התחילו ועשאום

---

3 מאידך, בטהרות פ"ד מי"א נאמר סתם: "ספק דברי סופרים: אכל אוכלים טמאים, שתה משקים טמאים, בא ראשו ורובו במים שאובין, או **שנפלו** על ראשו ורובו שלשה לוגין מים שאובים - ספקו טהור". וכן במקוואות פ"ב מ"ב: "אבל בטומאה קלה, כגון אכל אוכלים טמאים, ושתה משקין טמאים, בא ראשו ורובו במים שאובים, או שנפלו על ראשו ועל רובו שלשה לוגין מים שאובין...". לדעת תוספות יש ליישב שכאן לא באה המשנה להשמיע את עיקר דין טומאה זו, אלא רק את דין ספקה, ולכן לא טרחה לומר שבנפילה עסקינן גם בטהור ואילו בביאה עסקינן בטבול יום בלבד.

קבע, גזרו עליהם טומאה... וטהור שנפלו על ראשו ורובו שלשה לוגין מים שאובין
מאי טעמא גזרו ביה רבנן טומאה? דאי לא הא - לא קיימא הא.

ישנו קושי בגמרא: הסוגיה מנמקת את גזרת **הביאה** בכך שהיו **נותנין עליהן** מים שאובין, כלומר בנפילה, ואינה אומרת "שהיו באין במים שאובין"! ונראה שרוצה לומר: מכיוון שנתנו עליהן מים שאובין - היה צורך לגזור **הן בנפילה והן בביאה**. על פי זה, הדגש בשאלה בהמשך: "וטהור שנפלו על ראשו ורובו שלשה לוגין מים שאובין מאי טעמא גזרו ביה רבנן טומאה" הוא על כך שגזרו על הטהור, ולא על כך שגזרו על הנפילה, שכן היא כלולה בתשובת הגמרא הקודמת. וממילא, גם התשובה "אי לא הא - לא קיימא הא" אין פירושה: אם לא היו גוזרים על הנפילה - לא היתה קיימת גזירת הביאה, אלא: אם לא היו גוזרים על הטהור - לא היתה עומדת גזירתם בטבול יום. וכך פירש רש"י את השאלה ואת התשובה: "מאי טעמא - **הא לאו לאחר טבילה הוה**. אי לאו - דגזור **אף על הטהור** לא קיימא גזירה הבא אחר טבילה, דאמרי מאי שנא האי מהאי". וכן פירש רבנו חננאל: "פירוש, לולי שאמר כי בטהור טימאוהו - לא עמדה בטמא שלא טיהרוהו".[4]

ניתן להסיק אפוא שהגמרא אכן מבינה ש"הטהור" שבסיפא מלמד שברישא לא דובר על טהור, אלא על טבול יום!

לשיטת הרמב"ם וסיעתו, יש להסביר את לשון המשנה בשתי דרכים:[5]

---

4 מלשונו "שלא טיהרוהו" משמע לכאורה שהגזרה איננה על טומאה חדשה אלא על העדר טהרה, כלומר, שהגזרה מתחילה על הבא במים שאובים איננה עוסקת במי שטבל כדין ואחר כך בא במים שאובים ובכך נפסל מלאכול בתרומה, אלא עוסקת במי שטבל במקווה של מים שאובים, והחידוש בה הוא שהטובל לא נטהר. נראה שדעתו כשיטת הראשונים שמקווה של שאובין פסול מדרבנן, ולדעתו כאן נאמרה גזירת חכמים זו שמקווה של שאובין פסול לטבילה. אולם מפירוש ר"ח לבבא קמא סז ע"א (מובא באוצר הגאונים לבבא קמא) משמע שלדעתו מקווה של שאובין פסול מדאורייתא, עיין שם. לפיכך נראה שכוונתו "שלא טיהרוהו" לעניין תרומה, כי שב ונפסל למרות שטבל כדין, וזה כעין הגמרא במכות ד ע"א: "הטובל שם לא עלתה לו טבילה", על פי פירוש רש"י שם, ראה להלן פרק ה.

5 לכאורה אין צורך לטרוח ליישב את לשון המשנה לשיטת הרמב"ם, שכן מצינו בשו"ת הרמב"ם (סי' רמב) שהעתיקה בלשון אחרת: "ואסרנו עליהם היציקה הנזכרת... לפי שהם חושבים שאלו מטהרין, בדומה למה שעשו ז"ל **בטהור** הבא ראשו ורובו במים שאובין". ייתכן אפוא שהרמב"ם גרס גם בבא ראשו ורובו במים שאובין "טהור", ואם כן יש לומר שיסוד המחלוקת נעוץ בגרסאות השונות. אולם בפירוש המשנה בסוף זבים כתב הרמב"ם: "לפיכך גזרו שכל הבא ראשו ורובו במים שאובין אחר הטבילה שהוא נשאר בטומאתו ופוסל את התרומה... ולקיום

א. אמנם הגזרה הראשונה "הבא ראשו ורובו מים שאובין" עוסקת רק בטבול יום, כדעת תוס', אבל הגזרה השנייה "וטהור שנפלו על ראשו ועל רובו ג' לוגין מים שאובין" באה להוסיף **שני חידושים**: לא רק מי שבא במים שאובין - אלא גם מי שנפלו עליו מים שאובין; ולא רק טבול יום - אלא גם טהור. אמנם שתי הגזרות נגזרו באותו יום (בגזרת "י"ח דבר"), ומבחינת סדר הזמנים לא היו שני שלבים בגזירה זו, ומכל מקום אפשר שרצו חז"ל להבליט מה מקור הגזירה ומה נגזר רק משום "אי לא הא לא קיימא הא".

על פי זה יובן מדוע המשניות לא דקדקו להשמיע במפורש שדין הבא ראשו ורובו נאמר בטבול יום דווקא, כי אין זו הלכה למעשה, אלא כוונתן רק להשמיע את סדר הגזירות, כאילו נאמר: "הבא ראשו ורובו במים שאובים, ואפילו טהור, ואפילו נפלו על ראשו ורובו ג' לוגין".

כך פירש בעל **ראש יוסף** (שבת יד ע"א) את לשון המשנה לדעת הרמב"ם, ונראה שקדמו בפירוש זה הראבי"ה (תשובות וביאורי סוגיות, סי' תתקע), וזו לשונו:

> אמאי נקט בסיפא 'וטהור' וברישא לא קתני 'וטהור הבא' וכו'? אלא... **דלבסוף גזור אפילו בטהור גמור, ולא מיבעי** בא במים שאובין ראשו ורובו, דהיינו שאובין טובא, אלא נפלו על ראשו ורובו ג' לוגין שאובין, דעל ידי נפילה יכולין להיות נשפכין על רובו - **אפילו הכי** נפסל מתרומה.

כך משתמע גם מלשון הרמב"ם עצמו בפירושו לסוף זבים:

> לפיכך גזרו שכל הבא ראשו ורובו במים שאובין **אחר הטבילה** שהוא נשאר בטומאתו ופוסל את התרומה... ולקיום עניין זה הפליגו בכך ואמרו **שאפילו האדם הטהור** שאין עליו שום טומאה ואינו צריך טבילה, כל זמן שנפלו על ראשו ועל רובו שלשת לוגין מים שאובין - נעשה פוסל את התרומה כמו טבול יום.

לכאורה דבריו כאן כתוס', שגזירת ביאה נאמרה בטבול יום בלבד וגזירת נפילה אף בטהור, שלא כדבריו בהל' שאר אבות הטומאות הנ"ל; אך לפי דברינו ניחא, שפשיטא

עניין זה הפליגו בכך ואמרו שאפילו האדם הטהור... כל זמן שנפלו על ראשו ועל רובו שלושת לוגין...", הרי שגרס "טהור" רק בסיפא. וכן בפירושו בשבת פ"א מ"ג מנה את י"ח דבר, ובהם: "והרביעית - הבא ראשו ורובו במים שאובין, והחמישית - טהור שנפלו על ראשו ועל רובו שלושת לוגין מים שאובין". נראה אפוא שגם הרמב"ם גרס בנוסח המקובל, אבל מכיוון שלדעתו להלכה אין נפקא מינה בין טבול יום לטהור - נקט בתשובה הנ"ל בשגרת לשונו "טהור הבא ראשו ורובו במים שאובין".

ליה לרמב"ם שאם הפליגו לגזור בטהור שנפלו עליו מים שאובין שמא יאמרו שרק אלו מטהרים - כל שכן שיאמרו כך על הבא במים שאובים, ולכן ברור שזהו חלק ממה שהפליגו והוסיפו.

ב. ישנו אופן אחר ליישוב הקושיה לשיטת הרמב"ם. במקוואות פ"ג מ"ד איתא: "**בעל קרי** החולה שנפלו עליו תשעה קבין מים, **וטהור** שנפלו על ראשו ועל רובו שלשה לוגין מים שאובין, מכלי אחד משנים ומשלשה – מצטרפין, מארבעה - אין מצטרפין", וכן בתוספתא במקואות (פ"ג ה"ה). המילה "הטהור" נחוצה כאן כדי להשמיע שאין מדובר בבעל קרי הנטהר (לעניין תקנת עזרא שבעל קרי אסור בתלמוד תורה ובתפילה), אלא בטהור הנטמא. אפשר, אפוא, שזהו ביטוי קבוע ביחס לדין נפילת מים על טהור, שנועד לציין שעסקינן בהיטמאות הטהור ולא בהיטהרות בעל קרי, והביטוי בזבים "וטהור שנפלו" וכו' נאמר אגב משנה זו. ממילא, אין מקום לדייק שהרישא לגבי ביאת מים עוסקת בטבול יום דווקא.[6]

ג. המשמעות המעשית של הגזרה

הרמב"ן (שבת יג ע"ב) מסביר מדוע לא גזרו חכמים טומאה על טהור הבא במים שאובים, "שאם כן **אין לך אדם רוחץ במרחץ** ולא בשום מקום במים שאובין, ואי אפשר לרוב ציבור לעמוד בגזרה זו". וכן מובא בתוס' הרא"ש (בשבת שם) בשם ריב"א: "לפי שאין רוב ציבור יכולין לעמוד בה, דאי אפשר לו לאדם שלא ירחוץ במים

6 לפי זה היה מקום לומר גם על הבא במים שאובין "טהור", כניגוד לבעל קרי הנטהר לתקנת עזרא במקווה של מים שאובין, אולם בבעל קרי הביאה במים שאובין מועילה רק בדומה לטבילה גמורה, שיהיו ארבעים סאה ובכניסת כל גופו, ויש אומרים אף בהיותם בקרקע דווקא ולא בכלים (עיין ברכות כב ע"ב), ואילו טומאת ביאה במים שאובין נאמרה אף בפחות מארבעים סאה ובכלים ובכניסת ראשו ורובו בלבד (בנקודה זו נחלקו ר' אליעזר וחכמים, עיין בתוספתא במקוואות פ"ג ה"ה), ומכיוון שאין דמיון בין שני העניינים - אין צורך לבדל ביניהם באמצעות המילה "טהור".

חמים"[7]. יש לעיין, אפוא, לשיטת הרמב"ם, כיצד גזרו חכמים גזרה כה מכבידה, המונעת מן הציבור לרחוץ במרחץ?[8]

על מנת להשיב על השאלה, יש להקדים ולהסביר את נוהגי הניקיון בזמן חז"ל. בלשון המשנה והגמרא אנו מוצאים הבחנה ברורה בין "רחיצה" לבין "שטיפה": הרחיצה היא הכנסת הגוף למים (חלקו או כולו), ואילו השטיפה היא נתינת מים על הגוף.[9] "בית המרחץ", כשמו, מיועד בעיקרו לניקיון באמצעות כניסה לתוך המים,

---

7 לדעת ריב"א זהו ההסבר לחילוק בין נפילה לביאה. הרמב"ן, לעומת זאת, מסביר שעיקר החילוק נובע מכך שהחשש היה יותר לנפילה מאשר לביאה, וכדלעיל, ונזקק לטעם של "אין לך אדם רוחץ" רק כדי להסביר מדוע לא גזרו בכל זאת גם על ביאה בטהור משום "אי לא הא לא קיימא הא". יש להעיר שבתוס' הרא"ש שם דחה דברי ריב"א, ולדעתו אין דרך בני אדם להכניס ראשם למים ברחיצה.

8 נחלקו ראשונים האם חז"ל אסרו ממש לרחוץ אחרי הטבילה (עיין יו"ד סי' רא סעיף עה ברמ"א), ופשטות דברי הרמב"ם שאין כל איסור בדבר, אלא שגזרו טומאה על הרוחץ. לדעה זו יש לדון בשאלה האם התכוונו חז"ל שבפועל אנשים לא ירחצו (כעין הגזירה שבעל קרי צריך טבילה, כדי שלא יהיו תלמידי חכמים מצויים אצל נשותיהם כתרנגולים, הרי שהצורך לטבול לאחר מעשה נועד למנוע את המעשה, וכן הגזירה על כתבי הקודש שיטמאו את הידיים, שנועדה למנוע את הנחתם ליד מזון), או שהתכוונו שאמנם ירחצו, והטומאה הקלה שלאחר מכן תהווה תזכורת לכך שרחיצה זו אינה מטהרת. הרמב"ם בפירוש המשניות בסוף זבים נוקט כאפשרות הראשונה: "והוא כדי שלא יתרחצו במים שאובין אחר הטבילה כלל". מכל מקום, לשיטה שגזירת ביאה נאמרה גם בטהור ברור שחז"ל לא התכוונו שאנשים לא ירחצו כלל, אלא שכתוצאה מן הגזירה אנשים ימעטו לרחוץ.

9 מקורות לכך: א. שבת קמז ע"א: "הרוחץ, דיעבד אין לכתחילה לא, מכלל דלהשתטף כל גופו אפילו לכתחילה שפיר דמי". ופירש רש"י: "**דלהשתטף - שופכן על גופו**, דלאו דרך רחיצה היא". והסביר ב**בית יוסף** (או"ח סי' שכו): "כלומר, **שדרך רחיצה היא להכניס גופו או אבריו בתוך המים** ולרחוץ שם". ב. שבת לט ע"ב: "מעשה שעשו אנשי טבריא. מאי רחיצה? אילימא רחיצת כל גופו... אמר רב איקא בר חנניא: להשתטף בהן כל גופו עסקינן". ג. תוספתא בנדרים פ"ב ה"ז: "המודר הנאה מחבירו... ורוחץ עמו במרחץ... ר' יהודה אומר... רוחץ עמו באמבטי גדול". מכאן שסתם "רוחץ" הוא באמבטי, כך שכניסת אדם נוסף מעלה את מפלס המים וגורמת הנאה לנמצאים שם. ד. תוספתא בבא מציעא פי"א הי"ד: "העושה מערות לרבים - מרחץ בהן פניו ידיו ורגליו. היו ידיו ורגליו מלוכלכות בטיט או בצואה - אסור", כי מכניס פניו, ידיו ורגליו למים. ובהמשך: "הנכנס למרחץ... חופף את ראשו בנתר ובמימי רגלים, אף על פי שעושה תקלה להבאין אחריו, שעל מנת כן הנחיל יהושע לישראל את הארץ". ה. בראש השנה יח ע"ב: "מעשה וגזרו תענית בחנוכה בלוד, **וירד** רבי אליעזר ורחץ".

אולם מקובל היה לאחר הכניסה למים החמים לצאת ולשטוף את הגוף בשפיכת מים צוננים.[10]

מעתה, נראה שגם גזירת נפילת מים שאובים עמדה בסתירה למה שהיה מקובל בבית המרחץ, ולא רק הרחיצה כדברי הרמב"ן. אמנם אפשר לומר שזוהי גזרה שהציבור יכול לעמוד בה, ואינו דומה הוויתור על השטיפה לוויתור על הרחיצה, אבל מאידך נראה שבפועל השטיפה היתה נהוגה גם לאחר הגזרה!

נראה שההסבר לכך הוא שבכל בית מרחץ היה גם מקווה, שלא היה "מי מערות מכונסין וסרוחין" אלא אוצר מי גשמים עם השקה. כך עולה מכמה מקורות בדברי חז"ל.[11] הדברים מתאשרים מן הממצאים הארכיאולוגיים: בבתי המרחץ הרומאיים היה "חדר קר" לשטיפה בצונן לאחר הרחיצה בחמין, ובכל רחבי האימפריה הרומית

---

10 מקורות לכך: א. שבת מא ע"א: "רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן - דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן". ב. תענית כג ע"א: "כבן שמתחטא על אביו ועושה לו רצונו, ואומר לו: אבא, הוליכני לרחצני בחמין, שטפני בצונן". ג. ברמב"ן **במלחמות ה'** (שבת יח ע"ב בדפי הרי"ף): "שאין לשון שטיפה כי אם השלכת מים עליו... ור' מאיר אסר בחמין ואף בצונן **מפני שנראה שרחץ כבר בחמין** והוא משתטף עכשיו בצונן, ממה שאמרו: רחץ בחמין ולא נשתטף בצונן דומה לברזל וכו'". וכן במאירי שם (לט ע"א): "נתינת מים על ראשו ורובו, והוא הרמוז כאן במילת שטיפה, דינה כרחיצה עצמה. ולא עוד אלא שהחמירו בה אף בצונן, מפני **ששטיפת הצונן הוראה שכבר רחץ בחמין**".

11 א. במקואות פ"ו מ"י: "האביק שבמרחץ... שהוא כמקוה סמוך למקוה". ב. במשנה י"א שם: "**המטהרת שבמרחץ**, התחתונה מליאה שאובין והעליונה מלאה כשרין..." (אמנם, כמה מפרשים פירשו "מטהרת" מלשון ניקיון בעלמא). ג. בתוספתא שם פ"ה ה"ה: "המת במרחץ - הקמין טמא, המת בקמין - המרחץ טמאה. הנוגע באבק טמא, וטהור בעלייתו". ד. בתוספתא שם פ"ו ה"א: "ומעשה ברבן גמליאל ואונקלס הגר שהיו באין באשקלון וטבל רבן גמליאל במרחץ ואונקלס הגר בים". ה. שם ה"ב: "מרחץ שבלניה גויים, בזמן שמטהרת שלה פתוח לרשות היחיד טמא לרשות הרבים טהור". הלשון "המטהרת שבמרחץ" מובנת היטב כניגוד ל"מטמאת שבמרחץ", דהיינו, בריכת המים שבה רחצו או שטיפת המים הצוננים שנתנו עליהם. מן המקורות הראשונים מתברר גם שלא היה זה סתם בור מים מכונסים, אלא היתה תחלופה של מים, ולזה נועד האביק.
אמנם מסתבר שלא בכל מקום יכלו ליצור מקווה עם תחלופה של מים כשרים באופן שאיפשר ניקיון, אבל גם לא בכל מקום היה בית מרחץ, אלא דווקא בכרכים, כמבואר בתוספתא בנדה פ"ו ה"ו: "ר' שמעון אומר: בנות כרכין התחתון בא תחלה, מפני המרחצאות. בנות כפרים העליון בא תחלה, מפני שטוחנות ברחיים ונושאות כדין על גיסיהן". ובירושלמי בכתובות פ"ז ה"ד: "הדירה שלא תרחצי במרחץ, בכרכים - שבת אחת, ובכפרים - שתי שבתות".

ממדי האמבטיה אינם עומדים בדרישות של מקווה, פרט לבתי המרחץ בארץ ישראל (כגון במצדה ובהרודיון).[12] ממילא מתיישבת קושיית הרמב"ן: אכן גזרו חכמים על הרחיצה ועל השטיפה, אבל לא היתה זו גזירה שהכבידה על הציבור, שכן בבתי המרחץ היתה אפשרות להיטהר במקוואות נקיים לאחר הרחיצה או השטיפה.

ד. ראיות לשיטת הרמב"ם

א. שנינו במכשירין פ"ב מ"א: "זיעת האדם - טהורה. שתה מים טמאים והזיע - זיעתו טהורה. **בא במים שאובים והזיע - זיעתו טמאה.** נסתפג ואחר כך הזיע - זיעתו טהורה". פירוש: זיעת האדם איננה נחשבת כ"משקה" המקבל טומאה ומכשיר לטומאה, ואפילו אם שתה מים טמאים וכתוצאה מכך הזיע - הזיעה טהורה. אבל אם בא במים שאובים - זיעתו נובעת מן המים שרחץ בהם, שעודם על גופו, ולכן היא טמאה, אלא אם כן התנגב ואחר כך הזיע.

מה ההבדל בין מים שאובים למים שאינם שאובים? הר"ש מפרש: "זיעתה טמאה - דמחמת המים היא, ודווקא בא במים שאובין, אבל מחוברין, דלא מכשרי, לא, דאף על גב דהשתא מיהא תלושים נינהו - לא לרצון נתלשו". הר"ש אינו מזכיר כלל את הדין שהבא במים שאובים נטמא, ונראה שפירש "זיעתו טמאה" לא במובן של טומאה ממש, אלא במובן של הכשר, כפי שמופיע רבות במסכת מכשירין. לפיכך התקשה מה ההבדל בין מים שאובים לשאינם כאלה, ותירץ על פי ההלכה שמים מחוברים לקרקע אינם מכשירים לטומאה, אלא אם כן נתלשו מן הקרקע בכוונה וברצון. האדם שבא במים לא התכוון שהמים יעלו עמו ביציאתו, ולכן אינם מכשירים, אבל מים שאובים כבר נתלשו ברצון בשעת שאיבתם, וראויים להכשיר לטומאה.

הרמב"ם מפרש אחרת: "וכבר בארנו כמה פעמים, שהבא ראשו ורובו במים שאובין טמא ופוסל את התרומה... ולפיכך, אם בא במים שאובין והזיע אחר כך - הרי זיעתו כמים שאובין ומטמאה כמו שאמרנו, מחמת התערבות הזיעה במים שאובין שעל פני גופו" (וכן פירש הרא"ש). לדעתו "זיעתו טמאה" כפשוטו, טומאה ממש, מדין ביאה במים שאובים. נראה שהר"ש נמנע מלפרש כרמב"ם, משום

12 על פי מחקריו של הארכיאולוג פרופ' רוני רייך.

ששיטתו שגזירת ביאה במים שאובים נאמרה רק בטבול יום,[13] והרי סתם "בא במים שאובים" אין משמעו טבול יום דווקא.

פירוש הר"ש קשה לענ"ד משני טעמים:

1. בבבא הקודמת "שתה מים **טמאים** זיעתו טהורה", ברור שמדובר בטמאים ממש, והחידוש שבכל זאת זיעתו טהורה. כמו כן במשנה הבאה: "מרחץ טמאה - זיעתה **טמאה**, וטהורה - **בכי יותן**". המשנה מבחינה במפורש בין "זיעה טמאה" ממש לבין זיעה טהורה הנחשבת כמשקה וראויה להכשיר, שהיא ב"כי יותן" ("כי יִתֵּן מים על זרע", ויקרא י"א, לח).[14] משתמע אפוא שגם "בא במים שאובים זיעתו טמאה", פירושו - טמאה ממש.

2. הר"ש מחדש שאדם הבא במים מחוברים לקרקע ועולה מן המים - המים שעל גופו נחשבים כמי שנתלשו שלא לרצון, ואינם מכשירים. אולם מצינו חילוק בזה בין הטובל במים, שיש לו עניין בנגיעת המים בו, לבין העובר במים, שאינו רוצה לרחוץ כעת אלא רק נאלץ לעבור בהם. שנינו במכשירין פ"ה מ"א: "מי **שטבל** בנהר, והיה לפניו נהר אחר **ועבר** בו - טיהרו שניים את הראשונים". פירוש: כשטבל בנהר הראשון - המים שעליו נחשבים כתלושים לרצון, כי רצה במגעם בגופו, אבל כשנכנס לנהר השני - עברו המים שהיו עליו, והמים החדשים אינם תלושים לרצון, כי אינו צריך לטבילה זו. וכן מפורש בתוספתא (פ"ב ה"ד, והובאה בר"ש בפ"ה מ"א): "הטובל בים או בנהר, **אף על פי שהפליגה** [שהתרחק] **יותר ממיל** - הרי זה בכי יותן". לעומת זאת שנינו בפ"ג מ"ז: "היו רגליו מלאות טיט, וכן רגלי בהמתו, עבר בנהר, **אם שמח** - בכי יותן". הווה אומר: בסתמא העובר במים אינו מחשיב את המים היוצאים עמו כתלושים לרצון, אלא אם כן שמח.

נמצא אפוא שעל פי הר"ש עלינו לפרש את דברי המשנה "הבא במים שאובין" במי שעובר במים ולא רחץ בהם, ולכן אין זו תלישה לרצון. אכן, כך כתב **בתוס' יו"ט**: "ונראה לי דמיירי שלא בא בתוכה לטבול". אולם האוקימתא קשה: בשלמא בנהר או במקור מים טבעי אחר, הרי הוא גדול במידה כזו

---

13 ראה להלן הערה 20.

14 הרמב"ם אף כותב לגבי "זיעת הבתים טהורה" שברישא של המשנה: "והשמיענו שאין אותה הזיעה משקה, **ואם היה אותו הבית טמא** הרי אותו הנוטף טהור ואינו מכשיר", הרי שפירש גם את הרישא כעוסקת בטומאה בפועל.

שלעיתים כדאי לאדם לעבור בתוכם ולא להקיפם, אבל במים שאובים - מדוע יעשה כן? ובמשנה **אחרונה** העמיד אחרת, שמדובר במי שנפל לתוך המים ולא רצה כלל להיכנס בהם, ואף זה דחוק מאד כמובן. ובפרט יש לשאול: למה למשנה לדבר על זיעתו של מי שבא שלא לרצונו במים שאובים, הרי יכלה המשנה לומר "**רחץ** [לרצונו] **במים** [מחוברים לקרקע] והזיע זיעתו טמאה"!

ב. בתוספתא במקוואות פ"ב הל' ה-ו נאמר: "שני מקואות של ארבעים ארבעים, אחד שאוב ואחד כשר... (חזרו) [ירדו] שנים וטבלו בשנים... אחד הטמא טומאה חמורה ואחד המיקר, הטבול בטומאה חמורה - טמא, והמיקר - טהור. אחד הטמא טומאה קלה ואחד המיקר, שניהן תלויין".[15] נאמר כאן באופן סתמי שה"מיקר" במקווה של שאובים נטמא, ולא הוזכר שמדובר בטבול יום (**טהרת יום טוב** חלק שמיני, לתוספתא מקואות פ"ג ה"ו, אות א).

ג. ראיה ברורה לענ"ד מצאתי בעז"ה בהל' ז שם:

> שני מקוואות של עשרים עשרים סאה, אחד שאוב ואחד כשר, טבל באחד מהן ועשה טהרות [כלומר, עסק בתרומה טהורה] - טהורות. בשני ועשה - ישרפו. בראשון ולא עשה, בשני ועשה - ישרפו. בראשון ועשה, בשני ועשה, אלו ואלו מונחות - הראשונות טהורות והשניות ישרפו.

מדובר במקווה של עשרים סאה בלבד, שאין בכוחו לטהר, אלא שאם מימיו כשרים ולא שאובים - אינו מטמא. מכל מקום, הטהרות שעסק בהן לאחר טבילתו השנייה נשרפות, משום שממה נפשך נטמא בביאת מים שאובים, במקווה הראשון או השני, וכפי שמסביר הר"ש במקוואות פ"ב מ"ב (בסוף). אך ה"ממה נפשך" עולה יפה לשיטת הרמב"ם ולא לשיטת התוס', וכפי שיבואר. לשיטת הרמב"ם הציור פשוט מאוד: מדובר בטהור גמור שנכנס לאחד משני המקוואות הללו ועשה טהרות, ואחר כך נכנס לשנייה ועשה טהרות, ומכיוון שברור שבאחת משתי הפעמים הללו נכנס למים שאובים - הטהרות שעשה אחרי הכניסה למקווה השני טמאות.

---

15 פירוש: שני אנשים, האחד טמא הבא להיטהר והשני טהור הבא לקרר עצמו, טבלו בשני מקוואות, האחד כשר והשני של שאובין, ולא ידוע מי מהם טבל באיזה מקווה. כשהטמא טמא בטומאה חמורה - ספקו להחמיר, ולכן המֵקר טהור, שכן הוא תולה את הקלקלה במקולקל; ואילו כשהטמא טמא בטומאה קלה - שניהם ספיקא דרבנן, שאילו היה כל אחד בפני עצמו - היה ספקו טהור, ולכן בצירופם יחד אינם יכולים לתלות זה בזה.

אולם לשיטת תוס', שרק בטבול יום גזרו על ביאת מים שאובים, אין כאן "ממה נפשך". כפי שהוסבר בפתיחה טבול יום פוסל את התרומה מדאורייתא, ולכן נזקקו תוס' לומר שהנפקא מינה בגזירה שהבא במים שאובים פוסל את התרומה היא לגבי טבול יום שבא במים שאובים ואחר כך העריב שמשו. אם כן, על כרחך מדובר כאן בטמא שטבל במקווה כשר של ארבעים סאה, ובא בו ביום להקר באחד משני המקוואות הללו של עשרים, והעריב שמשו, ולאחר הערב שמש עשה טהרות (שהרי אם יעשה טהרות בעודו טבול יום - בלאו הכי יישרפו). והרי כעת אם יבוא במים שאובים - אינו נטמא, שהרי כבר אינו טבול יום. אם כן צריך לצייר ששוב נטמא טומאה גמורה וטבל במקווה של ארבעים סאה ואחר כך הקר במקווה השני של עשרים סאה ועשה טהרות. ומכיוון שעל כרחך מדובר שטבל טבילה גמורה בין שתי הביאות בשאובין - אין כאן ממה נפשך, כי אם המקווה הראשון היה השאוב, וטימא אותו מגזרת מים שאובים - הרי כבר נטהר מטומאה זו על ידי הטבילה שבינתיים.

אמנם ייתכן כמובן דין של "ממה נפשך" בטבול יום שהקר בו ביום בזה ובזה והעריב שמשו ולמחרת עשה טהרות, ודינם שיישרפו, אבל אין כאן ראשונות שתהיינה טהורות.[16]

ד. בתוספתא במקוואות פ"ג ה"ה מובא: "בא במים שאובים... **ואפילו הוא טהור** והן טהורין - נטמאו וטמאוהו, הרי זה אומר: טמאני וטמאתיו". סתימת התוספתא "ואפילו הוא טהור" משמע שאינו טבול יום בדווקא. ובהלכה ו' נאמרה לשון זהה: "טהור שנפלו על ראשו ורובו ג' לוגין... ואפילו הוא טהור והן טהורין", ומשמע שדין אחד לביאה ולנפילה, ושתיהן נאמרו אף בטהור!

ה. בהמשך הלכה ו' שם, על הטהור שנפלו עליו ג' לוגין:

---

16 היה מקום לפרש שה"טהרות" האמורות כאן הם משקים של חולין, שבזה יש נפקא מינה בגזירת ביאה גם בהיותו טבול יום (ראה לעיל הערה 1), ולהעמיד התוספתא בטבול יום שהקר ונגע במשקין, ואחר כך הקר בשנייה ונגע במשקין אחרים, שאז הראשונים טהורים והשניים טמאים ממה נפשך. אולם "יישרפו" על כרחך מיירי בתרומה, כי אין סיבה לשרוף חולין טמאים ויכול הוא לשומרם לימי טומאתו (עיין יבמות צ ע"א, קידושין סו ע"א, רש"י ויקרא י"ד, לו), ותרומה הרי נפסלת גם בטבול יום. ועוד, שסתם משקים אינם ראויים לשריפה, פרט לשמן (עיין הל' תרומות פי"ב הי"ב).

רבי ישמעאל אומר: בטהורין - טהור, מקל וחומר: ומה במקום שעשה שאר משקים כמים לפסול את הגוף בשותה רביעית - לא עשה את הטהורין כטמאים, מקום שלא עשה שאר משקים כמים לפסול את הגוייה בג׳ לוגין - אינו דין שלא עשה את הטהורין כטמאין?

נראה מדבריו, וכן מקביעת דבריו בבבא זו על נפילה ולא בבבא הקודמת על ביאה, שמודה ר׳ ישמעאל שהבא במים טהורים נטמא, ורק בנפילה נחלק שנפילת מים טהורים אינה מטמאת, ומסתבר אפוא שעיקר הגזירה הוא על הביאה ולא על הנפילה (׳טהרת יום טוב׳ על התוספתא שם, אות ב). יתרה מזו: משתמע מדינו של ר׳ ישמעאל, וכן מלשונו "לפסול את הגוייה בג׳ לוגין", שלדעת ר׳ ישמעאל יש הבדל מהותי בין שתי הגזירות: גזירת ביאה נאמרה מחשש שיאמרו שהמים מטהרים, ולכן נגזרה גם בטהורים, שאם לא כן - מה הועילו חכמים בתקנתם? הרי ירחצו בטהורים ויאמרו שאלו מטהרים![17] אבל גזירת נפילה לא נאמרה כלל מחמת החשש שיסברו שמים אלו מטהרים, אלא זהו דין "פסול הגוייה" בדומה לגזירה שהשותה משקים טמאים נטמא, וכעין "סיכה כשתייה": כשם שהשותה טמא - כך גם השוטף עצמו בטמאים.[18] אם כנים הדברים, מסתבר שגם לדעת חכמים, החולקים על ר׳ ישמעאל, עיקר גזירת מים שאובים היא על ביאה, וכתפיסתו העקרונית של הרמב"ם שהתבארה בפרק א. אכן, הר"ש, לשיטתו שעיקר הגזירה היא על נפילה, מפרש (מקוואות פ"ג מ"ד) שרבי ישמעאל מטהר הן בביאה והן בנפילה של מים טהורים.[19]

---

17 ב**מרכבת המשנה** (הל׳ טומאת אוכלין פט"ו ה"א), שנוקט כדעת הר"ש להלן שרבי ישמעאל מקל גם בביאה וגם בנפילה, עונה על טענה זו כך: הטהורים שיטבלו בטהורים - יישארו טהורים, אבל טמאים שיטבלו בטהורים - יטמאו את המים, והמים יחזרו ויטמאו אותם (על פי סברתו הוכיח שמים שבקרקע מקבלים טומאה, וסתר את דעת הר"ש במקוואות פ"א מ"א; אולם גם הר"ש דיבר רק על "מי גבאים" שנקוו מהגשם, ומודה במים שאובים, כפי שהובא בשמו בתוס׳ בבבא בתרא סו ע"ב ד"ה מכלל). ב**חסדי דוד** ריש מקואות (עמ׳ ב) כתב טעם אחר לחילוקו של ר׳ ישמעאל, שאמנם הדעת נותנת לגזור גם בטהורים, אבל גזרו רק בטמאים משום ש"מעשה שהיה כך היה", כעין אפר פרה בירדן ובספינה. טעמו תמוה, שכן אם זו סברת רבי ישמעאל - מה מקום לכל המשא ומתן בתוספתא?

18 אולי כדי שהשוטף עצמו במים טמאים לא יאכל תרומה מיד לאחר מכן ותיטמא במים שעודם על גופו, כעין הטעם לטומאת השותה (שבת יד ע"א).

19 אם כי גם המאירי (מקוואות פ"ג ד"ה אפילו היו) כותב כר"ש שמחלוקת ר׳ ישמעאל אף בביאה, למרות שדעתו כרמב"ם שגזירת ביאה נאמרה אף בטהור, כדלהלן. שאלה זו, האם ר׳ ישמעאל

ה. שיטות הראשונים

רבים מהראשונים כתבו בפשטות כדעת תוס', שגזירת ביאה נאמרה בטבול יום בלבד.[20] עם זאת, מצינו חבל ראשונים ההולכים בשיטת הרמב"ם:

א. רש"י. שיטת רש"י בדין זה אינה ברורה לגמרי. בשבת יג ע"ב פירש: "והבא - **לאחר שטבל מטומאתו במים שאובין בו ביום.** וטהור - גמור שנפלו על ראשו כו'", ונראה שסובר כתוס', שגזרת ביאה נאמרה רק בו ביום. אולם ביד ע"א ד"ה אלא אלו מטהרין כתב: "וחיישינן דילמא אתי לבטולי תורת מקוה **וטובלין בשאובין**, והתורה אמרה אך מעין ובור מקוה מים וגו'", ומשמע שעיקר החשש הוא לביאה בשאובין, ולא היה חשש שיסברו שנפילת מים שאובין מטהרת. עוד כתב: "אי לאו - דגזור אף על הטהור לא קיימא גזירה הבא אחר טבילה, דאמרי **מאי שנא האי מהאי**", ולפי סברה זו משתמע שגם בביאה לא שנא. אפשר, אם כן, שדעתו כרמב"ם כפי שהתבארה שיטתו לעיל, שעיקר הגזירה באמת על אחר הטבילה בלבד, אבל משום "אי לא הא לא קיימא הא" גזרו בין בביאה ובין בנפילה גם על הטהור. דברים מפורשים יותר כתב רש"י בגיטין טז ע"א: "הבא ראשו ורובו - **כשהוא טהור** במים שאובים בתוך הכלי" (ושמא כתב זאת כניגוד לבעל קרי שבהמשך), ובהמשך (ד"ה טמא) הסביר את טעם הגזרה: "לפי שהיה להם מערות

אומר את דבריו רק על נפילה או גם על ביאה, תלויה גם בביאור המשך התוספתא, בתשובת אבא יוסף החורני לקל וחומר של ר' ישמעאל, ואכמ"ל.

20 **ר"ת** בספר הישר, חלק החידושים, סי' קצט. **ר"י** בתוס' בשבת יג ע"ב ובגיטין טז ע"א הנ"ל. **ר"ש** במקוואות פ"ג מ"ד ובפרה פי"א מ"ה (וראה גם פירושו לפרה פי"א מ"ג בעניין הנכנס ראשו ורובו למים שאובין, שנראה שהולך לשיטתו הנ"ל, עיין **משנה למלך** הל' פרה אדומה פי"ג הי"א). **ריב"א** בתוס' הרא"ש במקומות הנ"ל. **רשב"א** בשבת. **ר"ן** בשבת ובגיטין. **אור זרוע**, שו"ת סי' תשנה. **ריטב"א** במכות ד ע"א (מהדו' מוסד הרב קוק עמ' מח, ד"ה ונראה): "וקיימא לן **שהטובל** ובא ראשו ורובו במים שאובין נפסל מלאכול בתרומה", וכן בחידושים לגיטין טז ע"א (שיוחסו במהדורת מוסד הרב קוק לרבנו קרשקש).

הרמב"ן בשבת ובגיטין שם כתב כתוס', ומכוח שיטה זו אף תמה על רבנו חננאל, ראה להלן. לעומת זאת במכות ד ע"א הקשה על פירש"י שפירש את דין חבית של מים שהוא משום גזירת ביאה בשאובין (ראה להלן), "דאי הכי לא הוה ליה למימר 'לא עלתה לו טבילה', דמיפסל פוסל את התרומה מדרבנן, טמויי לא מטמא, והיכי אמר 'לא עלתה לו'? והוה ליה למימר 'חבית מלאה מים שנפלה לים הגדול הרוחץ שם פוסל את התרומה', **ואפילו באדם טהור נמי משכחת לה**" (עמד על סתירה זו הרב הרשלר במהדורתו לחידושי הרמב"ן שם). ונראה שמה שכתב "באדם טהור" אין כוונתו טהור ממש, אלא שאינו טובל כעת מטומאתו.

סרוחים לטבילה, ולאחר טבילה היו **רוחצין** בשאובין, והתחילו לומר לא אלו מטהרין אלא אלו מטהרין", הרי שעיקר הגזירה נאמרה על רחיצה. סיוע נוסף להבנה זו ברש"י ניתן להביא מכך שבכמה מקומות הביא כדוגמא לגזרת י"ח דבר דווקא את הביאה במים שאובים, ולא את הנפילה,[21] ושמע מינה שלדעתו עיקר החשש הוא לביאה.

מאידך, ב**משנה למלך** (הל' שאר אבות הטומאות פ"ט ה"א) הסיק אחרת בדעת רש"י, מפירושו למכות ד ע"א. בגמ' שם נאמר: "ואמר רב יהודה אמר רב: חבית מליאה מים שנפלה לים הגדול - הטובל שם לא עלתה לו טבילה, חיישינן לשלשה לוגין שלא יהו במקום אחד". ופירש רש"י: "לא עלתה לו טבילה - שמא כל מים שהיו בחבית עומדים יחד, **ושמא בא ראשו ורובו במים שאובין** וזה אחד מן הפוסלין את התרומה". נראה מפירושו שגזרה זו נאמרה רק בטבול יום, ולכן נאמר ש"הטובל לא עלתה לו טבילה", דהיינו שלא נטהר לעניין תרומה, ואם הגזירה היתה גם בטהור - ראוי היה לומר שהרוחץ שם נטמא.

ייתכן ליישב שהגזירה נאמרה גם בטהור, אבל במקרה המיוחד של הטובל בים הגדול ויש חשש שמא בא במים שאובים - סובר רב יהודה שלא גזרו במי שיש לו חזקת טהרה, אלא רק במי שיש לו חזקת טומאה והוא מבקש לעלות ממנה ולהיטהר (**חסדי דוד** מקוואות פ"ג ה"ט).

כך ניתן להבין מהמשך הגמרא במכות שם:

> תניא נמי הכי: חבית מלאה יין (כך גרסת רש"י ותוס') שנפלה לים הגדול הטובל שם לא עלתה לו טבילה, חיישינן לשלשה לוגין שלא יהו במקום אחד. וכן ככר של תרומה שנפל שם טמא. מאי 'וכן'? מהו דתימא התם אוקי גברא אחזקיה, הכא אוקי תרומה אחזקה, קמשמע לן.

אפשר שה"תניא נמי הכי" הוא לעיקר דברי רב יהודה, אבל הברייתא מוסיפה עליו: רב יהודה חידש רק את הדין שאוקי גברא אחזקיה, ולדעת הברייתא אפילו כשיש חזקת טהרה חוששים לג' לוגין במקום אחד.

---

21 סוטה ל ע"א ד"ה כל הטעון; חולין לג ע"ב ד"ה כל הטעון ושם ד"ה דלמא; חולין קכג ע"ב ד"ה בטומאה דרבנן.

הבנה זו מסבירה גם מדוע נוקט רב יהודה "לא עלתה לו טבילה", שמשמע שלא עלתה לו כלל, ולא רק שנפסל לתרומה (והריטב"א תמה בזה על רש"י).[22] לפי דברינו, אפשר שרב יהודה התכוון לומר שלא עלתה לו טבילה להתירו בתרומה, כי בד בבד עם טבילתו נפסל לתרומה, ונקט לשון "לא עלתה" להשמיע את הרציפות והחזקה שבעניין.

ב. רבנו חננאל. בגמרא בגיטין טז ע"א מסתפק רבי ירמיה: "הרי אמרו טהור שנפלו על ראשו ורובו ג' לוגין מים שאובין טמא. חציו בביאה וחציו בנפילה מאי? תיקו". רבנו חננאל, שדבריו הובאו ברמב"ן שם, פירש שבעיית רבי ירמיה היא לגבי טהור, והקשה עליו הרמב"ן: "ואין זה נכון, שהרי **בטהור לא גזרו ביאה**, ואפילו כולו בביאה טהור, כל שכן חציו, אלא בטמא היא, ומשום דביאה ונפילה גזרו בו וכולו בביאה וכולו בנפילה טמא, אבל לחצאין קא מיבעיא לן כדרך כל הסוגיא" (כלומר, הסוגיה כולה עוסקת בשילוב של שני גורמים, שכל אחד מהם ראוי לפעול פעולה מסוימת אילו היה בשלמותו, ומבררת מה דינם כשזה עושה מחצה וזה מחצה). אם דעת ר"ח כרמב"ם - מתיישבת קושיית הרמב"ן.

ג. ראבי"ה. לעיל פרק ב הובאו דבריו (תשובות וביאורי סוגיות, סי' תתקע) בפירוש לשון המשנה בזבים הנ"ל, ומהם עולה שדעתו כרמב"ם.

ד. רא"ש. בפירוש הרא"ש בפרה פי"א מ"ג כתב בפירוש: "שאם הכניס ראשו ורובו למי חטאת הוי **כטהור שהכניס ראשו ורובו** במים שאובין דעלמא **ונטמא** וטימא מי חטאת". וכן משמע בפירושו למכשירין פ"ב מ"א, ראה לעיל פרק ד, א. ובפירושו למשנת "אלו פוסלין את התרומה" (זבים פ"ה מי"ב) האריך לבאר את טעם הגזירה על הבא ראשו ורובו במים שאובין, ולא כתב שמדובר בטבול יום דווקא.[23]

---

22 **במנחת יצחק** (ח"ד סי' לט, ג) תירץ קושיה זו, שדעת רש"י היא שגזירת שאובין נובעת מחשש שיטבלו שלא בכוונה, נוסף על החשש שיתחילו לטבול רק בשאובין, ולפיכך באמת לא עלתה לו טבילה לעניין תרומה, שצריכה כוונה. הדבר תמוה: גם אם נאמר בדעת רש"י שיש חשש שיטבלו בלא כוונה, אין זה אומר שבכל טבילה שאחריה בא במים שאובים נאמר שבאמת היתה טבילתו שלא בכוונה. ולפי דבריו היו צריכים לגזור שהרוחץ במים שאובים כאילו לא טבל כלל לעניין תרומה, ולא שיהיה שני לטומאה בלבד! גם הלשון "לא עלתה לו טבילה" אין משמעה שרק לתרומה לא עלתה.

23 בתוספות הרא"ש בשבת יד ע"ב (ד"ה הבא וד"ה וטהור) ובגיטין טז ע"א (ד"ה הבא) נקט בפשטות כדעת תוס' שרק בטבול יום גזרו על ביאה, אך ידוע שאין להקשות מתוס' הרא"ש על

ה. המאירי בשבת ובגיטין הביא את שתי הדעות ונקט כשיטת הרמב"ם.

סיכום ומסקנות

חז"ל גזרו טומאה על מי שבא במים שאובים או שנפלו עליו מים שאובים. גזירת נפילה נאמרה בין בטבול יום ובין בטהור גמור, ונחלקו ראשונים בגזירה על הבא במים שאובים, האם נאמרה רק בטבול יום או גם בטהור: דעת תוס' וסיעתם שגזרה זו נאמרה רק בטבול יום, ואילו דעת הרמב"ם וסיעתו שגם בטהור גזרו על ביאה במים שאובים. המחלוקת נעוצה בשאלה איזו גזירה היא העיקרית, הביאה או הנפילה. מצד אחד, ראוי לגזור יותר על ביאה מפני שיש יותר חשש שיסברו שהיא מטהרת, ומאידך, מה שגרם לגזירה הוא הנוהג שהיה מקובל לשטוף את הגוף אחר הטבילה, על ידי נפילה דווקא.

עיקר ראייתו של תוס' מלשון המשנה בזבים, "הבא ראשו ורובו... וטהור שנפלו על ראשו ורובו", ממנה משמע שהגזירה השנייה בלבד נאמרה בטהור, והראשונה רק בטבול יום. ראיה זו אינה מוכרחת, ולעומתה ישנן כמה ראיות לשיטת הרמב"ם, ומהן ראיות ברורות מהתוספתא במקוואות. לפיכך נראה עיקר כדעת הרמב"ם וסיעתו, שגזירת ביאה במים שאובים נאמרה בין בטבול יום ובין בטהור גמור.

יש שטענו כלפי שיטת הרמב"ם שזוהי גזירה שאין רוב הציבור יכול לעמוד בה, שכן אנשים יימנעו מלרחוץ. אולם מדברי חז"ל נראה שבמרחצאות נבנו מקוואות צמודים, שאִפשרו להיטהר לאחר הרחצה בשאובים.

שאר חיבוריו, ובתוס' הרא"ש היתה מטרתו בעיקר לערוך את דברי התוס' ולא להביא את דעתו.

נספח: כיצד ניתן להתקלח בלי להיטמא?

המאמר עוסק בביאה במים שאובין, ודיני נפילת מים שאובין הוזכרו בו דרך אגב. בימי קדם הייתה עיקר הרחיצה על ידי ביאה במים, ולפיכך כתבו כמה ראשונים שלא גזרו על טהור הבא במים שאובים מפני שאין הציבור יכול לעמוד בכך (רמב"ן בשבת יג ע"ב ועוד). בימינו התהפכו היוצרות: מקובל להתרחץ בשפיכת מים על גוף האדם, ומקובל לעשות זאת בהזרמת מים רבים במקלחת על ראשו ורובו של האדם. זרם הנמשך כחמש שניות - די בו כדי להזרים ליטר אחד, שהוא בערך ג' לוגין למידת הגרא"ח נאה. נמצא, שכל טהור המתקלח כדרכו נטמא טומאה קלה, ודינו כשני לטומאה. במצב זה, אם יגע באוכל של חולין אינו מטמאו, אבל אסור לו לנגוע בחלה ובתרומה; וכן אם יגע במשקה כלשהו, אף של חולין - יעשהו ראשון לטומאה. כמובן, הדבר עשוי להכביד מאוד על קיום חיי טהרה בישראל.[24]

לפתרון הבעיה יוצעו להלן ארבעה פתרונות, חלקם טכניים וחלקם מבטלים את השאלה מעיקרה:

א. רחיצת הראש בנפרד מן הגוף

ניתן לרחוץ את הראש בנפרד משאר הגוף, ובשעת רחיצת הראש יכופף הרוחץ את ראשו ויזרים מים עליו בלבד, בלא שיזרמו על רוב גופו. לאחר מכן ירחץ את שאר גופו בנפרד.

המקור לקולא זו הוא התוספתא (מקואות פ"ג ה"ו): "נפלו על ראשו ולא על רובו, על רובו אבל לא על ראשו... טהור", וכן פסק הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאות פ"ט ה"ב). אלא שיש לדון כיצד ייחשבו רחיצת הראש ורחיצת הגוף כרחיצות נפרדות: האם די בכך שיסגור לרגע את הברז ויחזור וישטוף את כל גופו? בתוספתא לא התבאר מה

---

24 בספרים שונים נדונה שאלה זו בהקשר לדעה שגם אישה הטובלת לנידתה אסורה לרחוץ לאחר הטבילה, האם היא מותרת באמבטיה. רוב הדנים בנושא התירו זאת בעיקר על סמך הדעה המנוגדת, לפיה אין איסור לרחוץ אחר הטבילה, אלא שהרוחץ טמא לתרומה בלבד, ואישה לבעלה הרי זה כחולין (**אגרות משה** יו"ד ח"ב סי' צו; **ציץ אליעזר חיי אדם** סי' סד; **יביע אומר** ח"ח יו"ד סי' יט; **משנה הלכות** ח"ב סי' יב). ויש מהם שהזכירו גם את האפשרות שתידון להלן שתקנה זו בטלה (ציץ אליעזר שם אות י, ויביע אומר שם אות ב).

הדין כשנפלו על ראשו ואחר כך על רובו: האם הנפילה המטמאת צריכה להיות בבת אחת על ראשו ורובו, וכל הפסק בין הנפילות מועיל לטהר?

לעניין צירוף המים לשיעור ג' הלוגין מצינו במשנה (מקוואות פ"ג מ"ד): "טהור שנפלו על ראשו ועל רובו ג' לוגין מים שאובין, מכלי אחד ומשניים ומשלושה - מצטרפין, ומארבעה - אין מצטרפין. במה דברים אמורים? בזמן שהתחיל השני עד שלא פסק הראשון". נראה אפוא שדי בהפסק כלשהו בין הכלים כדי לבטל את צירוף ג' הלוגין, ולכאורה הוא הדין לצירוף ראשו ורובו. ברם, הראב"ד (**בעלי הנפש**, מהדורת הרב קאפח עמ' קב) והמאירי (מקואות פ"ג ד"ה שנים שהיו מטילין למקוה) מדייקים מן המשנה שאם המים באו בכלי אחד - הרי הם מצטרפים אפילו כשהיה הפסק ביניהם, וכן פסק הגר"א (יו"ד סי' רא ס"ק נ).[25] אם כן, אפשר שכשם שג' לוגין מכלי אחד מצטרפים אפילו בהפסק זמן - כך גם הרוחץ ראשו ורובו מכלי אחד, כמו במקלחת, הרי ראשו ורובו מצטרפים אף בהפסק זמן ביניהם.

נראה לענ"ד ששיטת הראב"ד הנ"ל שנויה במחלוקת, שכן כתבו תלמידי רבנו יונה בברכות (יג ע"ב בדפי הרי"ף ד"ה כי אתא זעירי): "ורחיצת ט' קבין צריך להטילם עליו בכלי שיוכל להריקה ממנו **בלא שום הפסקה וכן מוכיח במשניות של טהרות**". כוונתם למשנתנו במקוואות, העוסקת גם בנפילת ט' קבין, ונראה שפירשו שהתנאי "בזמן שהתחיל השני עד שלא פסק הראשון" נאמר אפילו בשפיכה מאותו כלי, אלא שבאה המשנה להשמיע רבותא, שכאשר יש רצף - השיעור מצטרף אפילו משלושה כלים.[26]

---

25 עוד נאמר בהמשך המשנה: "במה דברים אמורים? בזמן שלא נתכוון לרבות, אבל נתכוון לרבות - אפילו קרטוב בכל השנה מצטרפין לשלושה לוגין". ופירש הראב"ד (שם) שאם מתחילת השפיכה תכנן לשפוך ג' לוגין - אפילו כלים רבים מצטרפים, ורק כשנמלך בכל פעם אינם מצטרפים, וכן פסק השו"ע (שם סעיף טו). על פי פירוש זה נראה שהלכה זו אמורה גם בג' לוגין הניתנים על הטהור. אולם הרמב"ם (הל' מקוואות פ"ה ה"א) מפרש שכוונתו להרבות **את מי המקווה**, ודין זה אינו נוגע לענייננו.

26 **בבית יוסף** או"ח סי' פח תמה על משפט זה, שכן משתמע ממנו שבעינן כלי אחד דווקא, בניגוד למשנה האומרת שניתן לצרף עד ג' כלים. ונראה שאין כוונת תר"י שעל פי הדין בעינן כלי אחד, אלא כהצעה מעשית כתבו שייקח כלי כזה שיוכל לשפוך ממנו ללא הפסקה, כי על פי הדין אסור שתהיה הפסקה.

בפוסקים קיים דיון על דרך השאיבה במקווה לצורך ניקויו, האם יש חשש שיישפכו מן הדלי ג' לוגין אל המקווה, עיין **שו"ע** סי' רא סעיף מ ובמקורו ב**סמ"ק** המובא בבית יוסף ובתוס' בתמורה יב ע"ב ד"ה יוסף בן חוני. מהראשונים הנ"ל משתמע ששתיים או שלוש שפיכות מדלי אחד מצטרפות לג' לוגין אפילו בהפסק זמן זה מזה, אבל לא ארבע שפיכות ומעלה. זוהי דעה

אם נדמה את צירוף ראשו ורובו לצירוף ג' לוגין, עולה שלשיטת תלמידי רבנו יונה כל הפסק בין רחיצת ראשו לרחיצת גופו דיו לטהר, ודי בסגירת הברז לרגע אחד ביניהן. לעומת זאת לשיטת הראב"ד סגירת הברז איננה מועילה. מכל מקום, נראה לענ"ד שאם ניגב את ראשו מן המים - יכול לרחוץ את גופו ואין כאן צירוף, מפני שהמים הראשונים כבר אינם לפנינו.[27]

ב. שינוי סדר הרחיצה מן הרגיל

ניתן להזרים תחילה את המים על הגוף ללא הראש, ולאחר מכן להמשיך את השטיפה כדרכה, הראש והגוף גם יחד. פתרון זה נוח הרבה יותר מן הפתרון הקודם, אבל הוא שנוי במחלוקת.

בתוספתא במקוואות הנ"ל נאמר: "נפלו על ראשו ולא על רובו, על רובו אבל לא על ראשו, או שנפלו על ראשו ועל רובו **בין מלמעלה בין מן הצד** - טהור, עד שיפלו על ראשו ועל רובו **כדרכו**". הלכה דומה באותה לשון נאמרה בהלכה הקודמת לגבי הבא במים שאובין, ונחלקו המפרשים בביאור שתי ההלכות:

הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאות פ"ט ה"ב) כותב:

> ...או שנפלו על ראשו בלבד מלמעלה ונפלו על רובו מן הצד או מלמטה - הרי זה טהור, עד שיפלו על ראשו ועל **רובו הסמוך לראשו** כדרכן. וכן אם בא ראשו במים שאובין... ובא משאר גופו רובו במים שאובין מלמטה או מן הצד - הרי זה טהור, עד שיבוא על ראשו ועל **רובו הסמוך לראשו** כדרכן.

גרסתו "מלמטה" במקום "מלמעלה",[28] ונראה שפירש שהתנאי שבתוספתא אינו עוסק בדרך הגעת המים לגופו או הגעת גופו למים, אלא בשאלה **איזה חלק מגופו נרטב**: "רובו" הוא דווקא רוב גופו הסמוך לראשו, כדרך הרוחצים, ולא מן הצד או מלמטה.

ממוצעת בין השיטות הנ"ל, שכן במאירי משתמע שבכלי אחד יש לצרף אפילו בארבע שפיכות ויותר.

27 ואינו דומה לצירוף ג' לוגין ב"נתכוון לרבות" הנ"ל לעיל הערה 2, שאפילו קרטוב בשנה מצטרף, כי שם המים עודם לפנינו.

28 על פי גרסה זו, לכאורה היה נוח יותר לפרש שהדיון הוא מאיזה כיוון באו המים, שאם נפלו מלמעלה כדרכם - טמא, ואם מהצד או מלמטה - טהור, אבל פירוש זה אינו אפשרי בבבא של הבא במים שאובים, ולכן נזקק הרמב"ם לפירושו.

לכן ברישא של ההלכה הסב הרמב"ם את המילים "מן הצד או מלמטה" לגופו בלבד, כי רק בגופו יש חילוק בין חלקו העליון לשאר צדדיו, מה שאין כן בראשו.

הר"ש (מקוואות פ"ג מ"ד) הביא את התוספתא בגרסה "מלמעלה" ופירשה בקצרה: "בין מלמעלה בין מן הצד טהור - **דבמקום אחד בעינן** דהיינו כדרכו". לכאורה כוונתו שראשו ורובו יהיו במקום אחד, דהיינו רובו הסמוך לראשו, כדעת הרמב"ם (וכן כתב **בחסדי דוד**, שדברי הרמב"ם מסבירים יותר את קיצור לשונו של הר"ש), אבל הדבר אינו מתיישב עם גרסתו "מלמעלה".[29] לפיכך נראה שהר"ש מפרש כעין דרכו של הרמב"ם, שהשאלה היא איזה חלק מהגוף נרטב, אך באופן אחר: "בין מלמעלה בין מן הצד" אינו במובן של "או" אלא במובן של "גם", ופירושו שרוב גופו נרטב במים, אך הרוב איננו רצוף אלא מצטרף מחלקי גוף המרוחקים זה מזה, כגון חלקו העליון וצידו (כתפיו ורגלו), ואין זה נחשב "רובו" (ועיין במאירי במקוואות פ"ג ד"ה כבר ביארנו, ודבריו ניתנים להתפרש כרמב"ם או כר"ש).

הגר"א מפרש אחרת, ולשיטתו הדברים מוסבים על סדר הגעת האדם אל המים (בביאה) או להיפך (בנפילה). זו לשונו לגבי הביאה: "או שבא ראשו ורובו בין מלמעלה ובין מן הצד - פירוש מלמעלה היינו **שבא הראש תחילה** למים ואחר כך הגוף, או שנפל למקוה הראש והגוף שניהם כאחד, דהיינו נמי שלא כדרכו - טהור. עד שיבוא ראשו ורובו כדרכו - פירוש **תחילה הגוף ואחר כך הראש**, כדרך הליכתן". ובנפילה גרס ופירש להיפך: "או שנפלו על ראשו ועל רובו בין **מלמטה** ובין מן הצד - פירוש, **דדרך הנפילה ליפול על הראש תחילה** ואחר כך על גופו, והן נפלו על גופו תחילה, היינו מלמטה, או כשנפלו עליו מן הצד, פירוש ולא מלמעלה, טהור עד שיפלו כו' כדפירשתי". לדעתו הדין בביאה שונה מהדין בנפילה, ולפי פירושו נזקק להגיה בהלכה העוסקת בנפילה "מלמטה", כגרסת הרמב"ם (אלא שהרמב"ם גרס כך בשתי הבבות, כאמור).

על פי פירושי הרמב"ם והר"ש אין מכאן מקור להקל בשינוי סדר הרחיצה,[30] ואילו על פי הגר"א התחדש ששינוי הסדר מונע את הטומאה. על פי שיטתו נראה שהרוחץ

---

29 בהגהות הגר"א שנדפסו על הר"ש הוגה בו כשיטתו בביאורו לתוספתא, אבל אין הכרח שהגר"א סבר שזוהי גרסת הר"ש עצמו. כבר כתב ה**חזו"א** (כלים סימן יא סקי"ח), ששילוב הגהות הגר"א בתוספתא המובאת בר"ש נועד לפרש את התוספתא עצמה, ולא את הר"ש, ולעיתים מוכח להדיא בר"ש שגרסתו היתה שונה מזו של הגר"א. לענייננו, הגהת הגר"א אינה מיישבת את הר"ש עם הרמב"ם, שכן הרמב"ם גרס "מלמטה" גם לגבי ביאה.

30 ואדרבה, ניתן לדייק להיפך מלשון התוספתא: "על רובו ולא על ראשו... טהור", ממנה משמע שעל רובו ואחר כך על ראשו - טמא. לשיטת הגר"א אין לדייק כך, כי התוספתא ממשיכה

תחילה את גופו ולבסוף את ראשו טהור **אפילו אם לבסוף נפלו ג' לוגין על ראשו ורובו כדרכו**, על הראש ומשם לגוף, מפני שתחילת רחיצתו לא היתה כדרכו. ראיה לדבר מדין ביאה במים שאובים, שהרי הנכנס למים שלא כדרכו נמצא בסופו של דבר כולו במים, ובכל זאת הקלו בו כי היה שינוי בסדר כניסתו. אם כן הוא הדין לנפילה, שמכיוון שתחילת הנפילה היתה בשינוי - הותרה כולה.[31] כנראה טעם הדבר, שמטרת הגזירה כדי שלא יטעו לסבור שאלו מטהרים, ומכיוון שעושה שינוי מסדר הרחיצה - די בהיכר זה להורות שרחיצה איננה מטהרת. עם זאת, ייתכן ששינוי זה נדרש בכל פעם שהמים שבים ליפול על גופו, ויש לעשות כסדר האמור לאחר כל הפסקה בהזרמת המים (בין אם סגר את הברז ובין אם הסיט לגמרי את הזרם מגופו).

אפשר שיש לסמוך על דעת הגר"א, על פי המבואר במשנה (טהרות פ"ד מי"א) וברמב"ם (הל' שאר אבות הטומאות פט"ו ה"א) שיש להקל בספקותיה של טומאה זו, וזאת בין בספק במציאות ובין בספק בהלכה (**משנה למלך** הל' שאר אבות הטומאה פי"ב ה"י, מהדורת פרנקל עמ' קפד טור א).

ג. המים הבאים למקלחת אינם נחשבים כשאובים

כתבו הפוסקים שיש להחשיב את המים שברשת העירונית כשאובים, בגלל שבחלק מהצינורות יש כלי קיבול, כגון בשעון המים (**דעת כהן** יו"ד סי' ק ו-קכח; **חזון איש** הל' מקואות סי' קכג, א). וכל שכן במים חמים, כנהוג במקלחת, שעוברים דרך דוד החימום.

ואומרת זאת ב"מלמטה", אבל לשיטתם, לפיה לא נאמר כך בהמשך - הדיוק מהרישא עומד במקומו.

31 היה מקום לחלק ולומר שבגזירת "ביאה במים שאובים" הגזירה היא על שעת הביאה בלבד, רגע הכניסה למים, ומכיוון שבאותה שעה ביאתו לא היתה כדרכה - המשך שהייתו במים אינו מטמא, כי אין זה מעשה ביאה. בנפילה, לעומת זאת, גם המשך הזרמת המים הוא "נפילה", וכל ג' לוגין מהם ראויים לטמא אם ייפלו כדרכם, ואם כן הרי כאן "נפילות" רבות, ואף שהראשונה מהן נעשתה בשינוי - השנייה שנעשתה כדרכה כבר מטמאת. ברם, מסתבר לעניות דעתי שלא כן, משני טעמים: א. נראה שהמשך זרימת המים נחשב כהמשך לאותה נפילה עצמה, וכולה חשובה כמי שנעשתה בשינוי. ב. מסתבר שהחומרה בביאה לא נאמרה על רגע הכניסה דווקא, ומבחינת החשש שיאמרו שאלו מטהרים אין כל יסוד לחלק בין עצם הכניסה לבין השהייה במים, וגם השהייה ראויה כשלעצמה לטמא. ממילא, על כרחך הקולא כשמשנה מסדר הכניסה פירושה שההיכר בתחילת המעשה מועיל להחשיב את כל המשכו כמעשה שנעשה שלא כדרכו, ועליו לא גזרו חכמים.

למרות זאת, מצינו ש"המשכה", כלומר שפיכת המים השאובים מן הכלי על גבי הקרקע למשך ג' טפחים, מפקיעה מהם דין "שאובין" (**שו"ע** יו"ד סי' רא סעיף מד-מו). נחלקו ראשונים האם המשכה זו מועילה גם למקווה שכולו שאוב וכל מימיו הומשכו, או רק למקווה שרוב מימיו אינם שאובים. רוב הראשונים פסלו מקווה שהומשך כולו. כך לשון הרמב"ם (הל' מקוואות פ"ד ה"ט): "מעולם לא ראינו מי שעשה מעשה כענין זה". אף על פי כן, מפורש בשו"ע (או"ח סי' קנט ס"ז וסט"ז, על פי הרא"ה והריטב"א חולין קז ע"א) שלעניין טבילת ידיים, שטעונה מקווה הראוי לטבילת כל גופו, הקלו להכשיר מקווה שכולו שאובין שהומשכו, ולא מצאנו בפוסקים חולק בדבר.

מסתבר לענ"ד, שכשם שהקלו בטבילת ידיים, מפני שהיא מדרבנן - כך יש להקל בגזירת חכמים על נפילת ג' לוגין. והגע בעצמך: הייתכן שנטמא את מי שנפלו עליו ג' לוגין שהומשכו, מחשש שיסבור שמים אלו ראויים לטהר, ומאידך נטהר ידיים שהוטבלו באותם מים עצמם?[32]

אם כנים דברינו, הרי יש ללמוד מדין טבילת ידיים יתרה מזו: בטבילת כל גופו במקווה נחלקו ראשונים האם המשכה מועילה על גבי קרקע בלבד, ויש המצריכים קרקע הראויה לבלוע דווקא, או שהמשכה מועילה אפילו על גבי כלי שאין לו בית קיבול (יו"ד שם סמ"ו). לעניין טבילת ידיים הקלו כדעה השנייה (**פמ"ג** או"ח סי' קנט א"א סקכ"ח). על פי זה התירו למעשה לטבול ידיים בבריכת שחייה למשל, מפני שהמים השאובים שהוזרמו לתוכה עוברים בצינורות שאינם 'כלי', וזוהי המשכה המכשירה אותם לטבילה (**פסקי תשובות** סי' קנט הערה 114).[33] עלה בידינו, שהמים העוברים מדוד החימום בצינורות בדרכם לאמבטיה "הומשכו" ופקע מהם דין שאובין לעניין דין ג' לוגין שנפלו.[34]

---

32 יש לציין בהקשר זה שלדעת רוב הפוסקים, גם הראשונים שהחמירו בטבילת כל גופו להצריך רבייה והמשכה הרי זה מדרבנן, ומדאורייתא אף הם מודים שההמשכה מפקיעה מהם דין שאובין (עיין **תורת הבית** לרשב"א, שער המים הקצר, שער שביעי, ממנו משמע שהמשכת כולה אינה מועילה מדאורייתא, ובמקורות שצוינו במהדורת מוסד הרב קוק שם, הערה 3).

33 בעניין זה כלולה קולא נוספת, להחשיב את הצינור כדבר שאינו מקבל טומאה מאחר שתשמישו עם הקרקע, ואם היה מקבל טומאה - הרי ה"מקווה" שבבריכה פסול מדין "הוייתן על ידי טהרה". מכל מקום, בנידון דידן איננו זקוקים לקולא זו, שכן רק "שאובין" מטמאים, ולא כל מים הפסולים למקווה.

34 הצינור של ה"טוש" עצמו אינו נחשב ככלי ההופך את המים מחדש לשאובין מפני שאינו ראוי לקבלה, ואפילו החלק שמן הברז ופנימה, שעוצר את המים עד פתיחת הברז, אינו ראוי לקבלה

ד. האם הגזירה על הרחיצה עודנה בתוקף?

בדיון בפוסקים על היתר הרחיצה לאחר טבילה (לשיטת הראשונים הסוברים שחז"ל אסרו על נידה הטובלת לרחוץ אחר טבילתה, וכפי שפסק הרמ"א ביו"ד סי' רא סע"ה) נשמעה סברה מחודשת, לפיה גזירה זו בטלה בימינו, משתי סיבות: א. כי אין הציבור יכול לעמוד בה; ב. כי בטל טעמה.

בספר **פרי האדמה** (לר' רפאל מיוחס, מרבני ירושלים, הל' שאר אבות הטומאות פ"ט ה"ב) הביא חליפת מכתבים בנושא זה בין רבני ירושלים, ר' ברוך בנימין ור' שמואל גארמיזאן (בעל שו"ת **משפטי צדק**; מכתבים אלו נדפסו בחלק יו"ד שם סי' סו-סז), שכתבו נימוקי היתר שונים. ר' ברוך כתב שאפילו לדעה שנידה נאסרה לרחוץ אחר טבילתה - בטלה גזירה זו, כי אין רוב הציבור יכול לעמוד בה (מפני הקור, המחייב רחיצה בחמים אחרי המקווה הקר). בשו"ת **רב פעלים** (ח"ד יו"ד סי' טו) דחה סברה זו בתוקף: "שדברים אלו לא נתנו להיאמר וכל שכן להיכתב... ומה שייך לומר השתא זו היא גזרה שאין רוב הציבור יכולין לעמוד בה? הלא כאן הכל עומדים בה... ומה חידוש היה לריעותא? אדרבה נתחדש לטיבותא, שאין הקור כל כך קשה כשנים הראשונים... מי שמע כזאת מי ראה כאלה שנתבטלה גזרה זו, ובאיזה זמן נתבטלה? ומאחר שאנו רואין שפסקו אותה הראשונים ז"ל להלכה... איך נאמר שנתבטלה? אם כן יבוא לומר כזאת על כמה דיני גזרות ח"ו". אולם בענייננו שינוי המציאות ברור מאוד: הכל רוחצים בשפיכת מים שאובין, והמרחצאות אינם צמודים למקוואות

עד שעת קביעתו בקירות הבית. כך דעת רוב הפוסקים לגבי נטילת ידיים מברז, וגם המכשירים זאת לא החשיבו את הברז עצמו ככלי, אלא שמכיוון שהמים באים מחבית שבגג וכיוצא, שהיא כלי, די בכך שהמים יגיעו לידיו מכוח הכלי, הגם שאינו מהכלי עצמו (עיין שו"ת **ציץ אליעזר** ח"ח סי' ז אותיות א-ה, **פסקי תשובות** סי' קנט אות יט, ושו"ת **משנה הלכות** ח"ג סי' ה אות ד. לעומת זאת עיין בשו"ת **מנחת יצחק** ח"ד סי' כא ובשו"ת **חלקת יעקב** יו"ד סי' קיט, שנקטו שיש מקום לומר שה"טוש" נחשב ככלי, אך לא קבעו זאת באופן החלטי אלא רק כסברה אפשרית לקולא לעניין המנהג לתת ט' קבין על בעל קרי, לצאת ידי הדעה שהט' קבין צריכים להיות מכלי).

גם אין להחשיב את הטוש כ"טיטרוס" (כלי נקוב שהמים מטפטפים דרכו, וניתן לעצור את המים בתוכו, ודינו שמקבל טומאה וכשר לנטילת ידיים, עיין כלים פ"ב מ"ו ושו"ע או"ח סי' קנט ס"ה): הטיטרוס מיועד לקבל מים באופן זה, ולא רק להעביר מים (שו"ת **שרידי אש** ח"ב סי' מו אותיות ב-ד ושו"ת **שבט הלוי** ח"א סי' כד). ועוד, שלכמה ראשונים הטיטרוס נחשב כלי קיבול מפני שהמים אינם יוצאים ממנו אלא בטיפות מעט מעט, מה שאין כן כאן (עיין **ביאור הלכה** סי' קנט ס"ה ד"ה מלא נקבים, ושרידי אש שם).

המאפשרים להיטהר מיד, ואם כל מקלחת תטמא (אם לא נאמר כדרך ההיתר הקודמת, להחשיב את המים כבלתי שאובים) - קשה מאוד יהיה לציבור לעמוד בכך.

ר' שמואל גארמיזאן כתב טעם אחר להיתר זה, שטעם התקנה בטל: הגזירה נגזרה בשעה שהיו טובלים ב"מי מערות מכונסין וסרוחין", ולכן נאלצו לשפוך מים אחר הטבילה לצורך הניקיון, והתעורר החשש שיסברו ש"לא אלו מטהרים אלא אלו מטהרים". לעומת זאת כיום (בזמנו של בעל משפטי צדק) הרחיצה נועדה רק לחימום, ונהוגה בחורף בלבד, ואין לחוש שיסברו ש"אלו מטהרים". גם נימוק זה התחזק ביתר שאת בימינו, כשפשטה ההלכה והאפשרות המעשית לחימום המקוואות, ובדרך כלל אין כל צורך ברחיצה אחרי המקווה. בשו"ת **דברי יציב** (יו"ד סי' קיב אות ה, ועיין שם גם אות ט) חיזק את הדברים מצד אחר: כשהמקוואות מלוכלכים יש יותר חשש שיסברו שאינם מטהרים, מה שאין כן בימינו, כשהם נקיים. שיקול נוסף העלה לטיבותא: כיום אנשים רוחצים בביתם וטובלים במקווה, וההבחנה ביניהם ברורה, מה שאין כן בזמנים שבהם הרחיצה והטבילה היו באותו מקום, ונקל היה לטעות ולהחליף ביניהם.

הדברים מעלים את השאלה העקרונית האם ניתן לבטל גזירת חז"ל שבטל טעמה, או כשברבות הימים נוצר מצב שבו אין הציבור יכול לעמוד בה, ומיהו המוסמך לעשות כן. שאלה זו קשה יותר בגזירה הנדונה כאן, מפני שהיא כלולה ב"י"ח דבר", שעליהן נאמר: "בכל יכול לבטל בית דין דברי בית דין חבירו, חוץ משמונה עשר דבר, שאפילו יבא אליהו ובית דינו - אין שומעין לו" (עבודה זרה לו ע"א), אלא אם כן גזירה זו לא פשטה בישראל, כמבואר בגמרא שם.

לא באתי לתקוע עצמי לדבר הלכה ולקבוע מסמרות בעניין כה רחב, אלא רק להעיר. ככלל, "דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו" אפילו כאשר בטל הטעם (ביצה ה ע"א), ונחלקו ראשונים (רמב"ם וראב"ד הל' ממרים פ"ב ה"ב) האם בית הדין המבטל את התקנה צריך להיות גדול בחכמה ובמניין מן הבי"ד שתיקן. אבל מצינו יוצאים מן הכלל, בגזירות שבהן הטעם ברור לכל וגם ברור שהטעם בטל, שהגזירה בטלה אף בלא מניין אחר.[35]

באשר לשיקול של "אין הציבור יכול לעמוד בה", יש לציין לדיון דומה על גזירה שפשטה בישראל בתחילה, ולאחר מכן לא פשטה (ואין כאן המקום לדון בשאילת

35 עיין **אנציקלופדיה תלמודית**, ערך "דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו", ציון 28 והלאה.

היחס בין "פשטה" לבין "הציבור יכול לעמוד"). ב**כסף משנה** (הל' ממרים פ"ב ה"ז) דן בשאלה זו, ותחילה צידד שגזירה שפשטה בתחילה ולאחר מכן פסקה התפשטותה - ניתן לבטלה (על ידי בית דין, אפילו קטן מן הראשון שגזר). ראיה לדבר הביא מהיתר שמנם של גויים:

> ואם תאמר והיכי סמך רבי יהודה נשיאה על מה שבדק [ומצא שלא פשטה בישראל], דילמא בימי הראשונים נתפשט ואחר כך פקפקו בה? ומתוך כך היה נראה לי לומר, **שאפילו נתפשטה בתחלה, כיון שעכשיו אין רוב ישראל נוהגין בה - מתירין אותה.**

אולם בהמשך הסיק מרש"י להיפך:

> אלא שראיתי שכתב רש"י: 'לא פשט - **עדיין** לא החזיקו רובן באותה גזירה לנהוג בו איסור', משמע מלשונו שבדק רבי יהודה נשיאה אם מיום שנגזרה גזירה עד היום פשט איסורו באיזה זמן ומצא שבשום זמן לא פשט איסורו בכל ישראל.[36]

כמסקנתו מרש"י מוכח ברמב"ם (שם הל' ו-ז) לעניין גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה:

> הרי שגזרו בית דין גזירה **ודימו** שרוב הציבור יכולין לעמוד בה, ואחר שגזרו אותה פקפקו העם בה ולא פשטה ברוב הציבור - הרי זו בטלה... גזרו **ודימו** שפשטה בכל ישראל ועמד הדבר כן שנים רבות, ולאחר זמן מרובה עמד בי"ד אחר ובדק בכל ישראל וראה שאין אותה הגזירה פושטת בכל ישראל - יש לו רשות לבטלה.

משמע להדיא שרק אם טעו לחשוב שהציבור יכול לעמוד בה - הרי זו בטלה, אבל אם הציבור עמד בה בתחילה, ולאחר מכן השתנה המצב - אינה בטלה.[37]

---

36 וכן משמע מתוס' ע"ז לו ע"א ד"ה בשלמא, שכתבו בפירוש קושיית שמואל על רב שם, שאם דניאל גזר על השמן וגזירתו רמוזה במקרא, ושמאי והלל הוסיפו עליה - הרי שבוודאי פשטה, ולא יכול היה ר' יהודה נשיאה לבטלה. אם כי אפשר שלדעתם רב חולק על שמואל בנקודה זו ממש.

37 ברמב"ם החידוש גדול יותר מאשר ברש"י ובתוס': רש"י ותוס' עוסקים ב"פשטה ברוב ישראל", ולעניין זה מובן יותר שהתפשטות בדור הראשון מחייבת גם את הדורות הבאים, כל עוד הם יכולים לעמוד בכך. אולם ברמב"ם מבואר שגם אם הדורות הבאים אינם יכולים לעמוד בכך - הרי הם חייבים (מסתבר שהכוונה כשהדבר אפשרי בטורח רב). בספר **מלכי בקודש** ח"ב סי' ב הרחיב מאוד בסוגיה זו, וחילק כאמור בדעת רש"י בין "פשטה" לבין "יכולים לעמוד". מסקנתו (עמ' 72) ברורה, שכל גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה בטלה אפילו אם מתחילה יכלו לעמוד בה. לדעתו גם הרמב"ם סובר כך, ודייק מלשונו הנ"ל: "וראה שאין אותה הגזירה **פושטת** בכל ישראל", ולא "שלא פשטה"; ברם, קשה לדחות את הדיוק החזק מלשונו "דימו" על פי דקדוק

אלא שראיית הכסף משנה מדין השמן נראית ראיה חזקה. וכי יכול היה ר' יהודה נשיאה לבדוק שגזירה זו לא פשטה מימות דניאל ועד ימיו?[38] היה מקום להשיב על כך שמכיוון שבימיו לא פשטה - הניח שזה היה המצב מזה דורות, בבחינת "כאן נמצא כאן היה". ברם, ידוע שתפוצת השמן בישראל אכן השתנתה מאוד במהלך השנים, כדברי הירושלמי בפאה (פ"ז ה"א): "רבי יוסי אומר: אין שכחה לזיתים. אמר רבי שמעון בר יקים: לא אמר רבי יוסי אלא בראשונה, **שלא היו הזיתים מצויין, שבא אדריינוס הרשע והחריב את כל הארץ**, אבל עכשיו שהזיתים מצויין יש להן שכחה". וכידוע, בעקבות החורבן חל שינוי מהותי לא רק בתפוצת השמן אלא גם בריבוי הגויים בארץ. אם כן, לא מסתבר שר' יהודה נשיאה יכול היה להקיש מהתפשטות איסור שמן של גויים בימיו על התפשטותו של איסור זה בדורות שקדמו לו.

כן הדברים גם בעניין טבילת בעל קרי לתקנת עזרא – גם גזירה זו בטלה מפני שאין רוב הציבור יכול לעמוד בה, ובה אף מצינו שבטלה מאליה ללא בית דין שנמנה לבטלה (רמב"ם הל' קריאת שמע פ"ד ה"ח וכסף משנה). וכי יכול היה ר' יהודה בן בתירא שהקל בדבר (ברכות כב ע"א) לדעת שהגזירה לא החזיקה מעמד במשך כל ימי בית שני? והרי הבדל גדול היה בין ימיו של ריב"ב לבין ימי הבית, שכן בימי הבית רבתה הטהרה בישראל (ועיין שבת יג ע"א: "בא וראה עד היכן פרצה טהרה בישראל..."), ובעל קרי זקוק היה לטבול ממילא כדין תורה אם רצה לאכול חולין בטהרה ולהפריש חלה ותרומה.

וכמו כן מצינו בכמה גזירות שבטלו כאשר הפך הדבר לאחר תקופה לבלתי אפשרי, כגון איסור מכירת בהמה לגוי, עיין שו"ע יו"ד סי' קנא ס"ד, ו**בלבוש** שם כתב שהוא על פי הכלל שאין גוזרין על הציבור אלא אם כן יכולים לעמוד בה.[39]

הלשון "פושטת". ובדוחק יש ליישב ש"דימו שרוב הציבור יכולין לעמוד בה" וכן "דימו שפשטה בכל ישראל" היינו ציבור עדת ישראל כולה, להם ולזרעם עד עולם; כלומר, שבית הדין דימו שכלל ישראל לדורותיו יוכל לעמוד בה. ממילא, גם אם באותו דור אכן עמדו בה - יכול דור אחר לבטלה.

38 לשון בעל מלכי בקודש (שם, עמ' 70): "הדבר מצד עצמו קשה מאד ודבר פלא, איך אפשר לבדוק ולידע את זאת ובפרט מימי דניאל עד ימי ר"י נשיאה, יותר מחמש מאות שנה?".

39 יש לציין גם למובא בשם הגרי"ז (**בקונטרס בענייני חנוכה ומגילה** מאת ר' חיים אהרן טורצ'ין, ירושלים תש"ל, עמ' מא), שדייק שבעינן פשטה בכל דור ודור מהפסוק: "והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור" (אסתר ט', כח).

ה. היתרים נוספים שנאמרו במקצת ראשונים

נעיר בקצרה על כמה היתרים שמצינו במקצת ראשונים בדין זה, ודבריהם מוקשים לענ"ד:

א. ב**ספר הישר** לר"ת (חידושים קצט, והנוסח שם נראה משובש) נראה שהגזירה על נפילה וביאה נאמרה רק אם אינו מתכוון להנאתו, אבל אם כוונתו לרחוץ או להקר - טהור. כוונתו כנראה שגזרו רק על הרוחץ כדי להסיר לכלוך גס, כעין הטובלים במי המערות הסרוחים. אולם הדברים מוקשים מהתוספתא במקוואות שהובאה לעיל בגוף המאמר (פרק ד), שהיורד להקר נטמא.[40]

ב. בחידושים לגיטין (טז ע"א) המיוחסים לריטב"א (במהדורת מוסד הרב קוק ייחסום לרבנו קרשקש) התקשה המחבר בלשון הגמרא שם: "בעל קרי החולה שנפלו עליו ט' קבין מים שאובין טהור": אם ט' קבין מטמאים - כיצד הם מטהרים?! וכתב בתירוצו הראשון שגזירת טומאה נאמרה מג' לוגין ועד ט' קבין, ומט' קבין ומעלה הרי זה טהור. ובתירוץ נוסף כתב ש"טהור" האמור כאן הוא לעניין תלמוד תורה בלבד. קושייתו אינה מובנת: הרי בעל קרי הוא ראשון לטומאה מדאורייתא, וברור שנתינת ט' קבין אינה מטהרת אותו ממש, גם אלמלא הגזירה שנפילת ג' לוגין מטמאת, ועל כרחנו תירוצו השני עיקר. אפשר אולי להסביר קושייתו, שאמנם ט' קבין אינם מטהרים מטומאה, ואין סתירה ממשית בין דין ט' קבין לדין ג' לוגין, אבל מסברה קשה לומר שנפילת מים פועלת שתי פעולות הפכיות, לטמא את הטהור ולטהר את בעל הקרי לדברי תורה, ולכן נטה לומר שט' קבין אינם מטמאים את הטהור. יש להשיב על סברה זו, שבעצם לא ג' לוגין מטמאים ולא ט' קבין מטהרים, אלא רצו חכמים שהטהורים יימנעו מלרחוץ בג' לוגין, כדי שלא יסברו ששאובים מטהרים, וכן רצו שבעלי קרי ירחצו בט' קבין, כדי שלא יהיו ת"ח מצויים וכו', ואין כאן הגדרה מהותית על כוחם של המים הנופלים לטמא או לטהר (ועוד, ששתי גזירות אלו נאמרו בתקופות שונות, האחת מתקנת עזרא והשנייה מי"ח דבר, ואין תימה בכך שהגזירה המאוחרת על ג' לוגין לא ביטלה את הדין שבעל קרי נטהר לדברי תורה בט' קבין). ראיה לכך מדין ביאה בארבעים סאה מים שאובים, שבה מצאנו את שני ההפכים - שהם מטמאים את הטהור ומטהרים בעל קרי לדברי תורה.

---

40 יש להעיר על לשון המאירי בשבת יד ע"א: "טהור שנפלו עליו... **במקרה** ג' לוגין", וניתן להבין שדייק מ"נפלו" שמדובר בלא כוונה דווקא, אבל בגיטין טז ע"א כתב: "אף במקרה".

ג. **באור זרוע** (הל' נדה סי' שלח) הקשה כעין קושיית המיוחס לריטב"א, ומכוח זה חידש חילוק בין "דרך נפילה" שמטמאת (אפילו בט' קבין) לבין "דרך נתינה" שאינה מטמאת. נראה שכוונתו להבחין בין "נתינה" על ידי אדם אחר, כלשון הגמרא "בעל קרי שנתנו עליו", ובין "נפילה" בשפיכת האדם על עצמו, וכפי שכתב לעיל מיניה שאישה לא תשפוך על עצמה ג' לוגין. חילוק זה מוקשה מלשון הגמרא בשבת יד ע"א על סיבת הגזירה: "שהיו **נותנים** עליהם מים שאובים"; ומאידך בבעל קרי מצינו שהוא נטהר גם בדרך נפילה, כמפורש במשנה במקוואות פ"ג מ"ד ובברכות כב ע"ב. ועיקר הקושיה מדין בעל קרי על דין נפילת ג' לוגין אינה מובנת, כאמור.

סיכום

הצענו ארבע דרכי היתר להתקלח בלא להיטמא: א. רחיצת הגוף והראש בנפרד זה מזה, ובין הרחיצות יסגור את הברז לרגע אחד (לדעת תלמידי רבנו יונה) או יתנגב (מסתבר לדעת הראב"ד). ב. שינוי מסדר הרחיצה, שתחילת הנפילה לא תהיה על הראש, ואחר כך ניתן להמשיך כרגיל (על פי הגר"א, וברמב"ם וברי"ש נראה שלית להו היתר זה). ג. החשבת המים באמבטיה כאינם שאובים, מכיוון שהומשכו. ד. העלינו אפשרות שגזירה זו בטלה, או על כל פנים ניתנת לביטול על ידי בית דין, אם משום שכיום אין הציבור יכול לעמוד בה, ואם משום שבטל טעמה.

במקצת ראשונים מצינו דרכי היתר נוספות (הרוחץ להנאתו, הנותן ט' קבין ומעלה, והנותן על ידי אדם אחר), ודבריהם מוקשים לענ"ד.